

УДК 159.9:351.74:342.7

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-1-2>

РОЗУМІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК СКЛАДНИК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО СЛУЖБИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Кунцевська Анастасія Володимирівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної психології

ТОВ «Київський інститут сучасної психології і психотерапії»

psymethodologist@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0456-6234>

Дербеньова Аліса Григорівна,

начальник

*КЗ «Харківський ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою
«Правоохоронець»» Харківської обласної ради*

аспірантка кафедри психології діяльності в особливих умовах

Національний університет цивільного захисту України

alisaderbenova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8718-572X>

Мета статті полягає у розгляді проблеми розуміння прав людини як умови реалізації ціннісної складової частини діяльності майбутніх правоохоронців, з'ясування їхнього рівня розуміння прав людини у трьох сферах відносин, а саме зі вчителями, з батьками та однолітками.

Методи. Для вирішення поставлених завдань використано методи теоретичного моделювання, опитування, статистичного оброблення даних.

Результати. Інтеграція України до європейського співтовариства потребує істотної перебудови усіх соціальних інституцій та процесів на нових, демократичних засадах, основні принципи яких ґрунтуються на розумінні прав людини та якісних змін кадрового складу усіх агенцій правоохоронців. Аналіз зарубіжних моделей навчання правам дітей у школі показав, що здатність особистості до реалізації прав людини залежить від її глибокого розуміння їх смислу, важливості та контексту. Постає проблема закріплення на державному рівні уніфікованого способу вбудовування освіти з прав людини у шкільну політику та практику в різних країнах світу. Навчання правам людини майбутніх правоохоронців стосується ціннісного та нормативного рівнів цієї професійної діяльності, а також когнітивного та емоційного рівнів особистісних структур. Надано рівневу модель розуміння як цілеспрямовану діяльність, що розгортається відповідно до трьох видів розумових дій, та результати емпіричного дослідження розуміння прав людини майбутніми правоохоронцями. Виявлено високі показники розуміння прав людини у сферах, які стосуються взаємодії зі вчителями та однолітками, а також вкрай низькі показники розуміння у сфері взаємин з родичами та батьками, що потребує подальших досліджень.

Висновки. Розуміння учнями прав людини відбувається відповідно до рівнів розуміння (розуміння-впізнання, розуміння-гіпотеза, розуміння-поєднання), що визначає їхню готовність розпізнавати порушення прав у різних ситуаціях життєдіяльності (у взаємодії з батьками, вчителями та однолітками), а також визначати власні подальші дії.

Ключові слова: *права людини, майбутні правоохоронці, освіта в галузі прав людини, рівні розуміння.*

HUMAN RIGHTS COMPREHENSION AS A COMPONENT OF PSYCHOLOGICAL READINESS FOR THE SERVICE OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS

Kuntsevskia Anastasiia Volodymyrivna,

PhD, Associate Professor,

Head of the Department of Social Psychology

Kiev Institute of Modern Psychology and Psychotherapy

psymethodologist@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0456-6234>

Derbenova Alisa Hryhorivna,

Chief

Municipal Establishment "Kharkiv Lyceum with Enhanced Military Physical Training "Law Enforceman" of Kharkiv Regional Council

Postgraduate Student at the Department of Psychology of Activity in Special Conditions

National University of Civil Defense of Ukraine

alisaderbenova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8718-572X>

The purpose is to discuss the matter of future law enforcement officers' comprehension of human rights. In a wide context, the concept "human rights education" is used to include education for democratic citizenship and education for mutual trust and respect, both of which are focused on globally agreed principles of human rights. In educational systems, these three fields are seen as interconnected and central in order to prepare young people to be involved, responsible and compassionate participants in the society, both at national and global levels.

Methods. **Methods** used to achieve the set objectives: theoretical modeling, the survey method, methods for statistical data analysis.

Results. Human rights considered as a core value and a part of the readiness to the professional activity. Education in the field of human rights has been outlined as education, training and information focused on developing a universal human rights culture. Comprehensive human rights education not only provides knowledge of human rights and the processes that safeguard them, but also provides the requisite skills to support defend and enforce human rights in everyday life.

The analysis of international models of human rights education showed some fundamental components and objectives of HRE. It was determined that the human rights education of future law enforcement officers affects the value and normative levels of their professional activity, as well as the cognitive and emotional levels of personal structures. It was emphasized that the capacity of individuals to recognize human rights depends on a clear vision of their importance, purpose, and context.

Conclusions. In accordance with three types of mental actions – identification, prediction and integration, the paradigm of empirical research was developed on the basis of a comprehension level model.

The findings of the survey of future law enforcement officers showed highest indicators of understanding of human rights in areas related to teacher and peer interactions and extremely low indicators of understanding in relationships with relatives and parents.

Key words: *human rights, future law enforcement officers, human rights education, levels of comprehension.*

Вступ

Вимоги сьогодення нашої держави, а саме вступ до сил НАТО та адаптація до законів європейської спільноти, потребують суттєвих змін у підготовці майбутніх правоохоронців до служби (роботи) в правоохоронних органах. Такі зміни передбачають якісні зміни кадрового забезпечення, залучення до служби (роботи) найбільш підготовлених фахівців. Інтеграція до європейського співтовариства потребує істотної перебудови усіх соціальних інституцій та процесів на нових, демократичних засадах, основні принципи яких ґрунтуються на розумінні прав людини («Декларація прав людини», 1948, «Декларація прав дитини», 1989, Конституція України). Під-

писана у 2014 році Угода про Асоціацію між Україною та ЄС зобов'язує нашу державу до тісних і тривалих відносин, які ґрунтуються на спільних цінностях, а саме на повазі до демократичних принципів, верховенства права, доброго врядування, прав людини та основоположних свобод, зокрема прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, повазі до різноманітності, людської гідності та відданості принципам вільної ринкової економіки, які сприяють участі України в Європейських політиках (Угода про асоціацію між Україною..., 2014).

Так, у зв'язку із зовнішніми та внутрішніми випробуваннями, які сьогодні проходить

Україна, стало необхідним створення патріотичного, вмотивованого на службу державі, інтелектуального кадрового ресурсу для правоохоронних органів. Спираючись на негативний досвід країн-сусідів, можемо сказати, що правоохоронці мають бути не проблемою, а рішенням. Однак формування такого потенціалу не виникає на рівному місці, воно має починатися ще з підліткового віку людини, яка бажає служити українському народові.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

У недавньому дослідженні С. Robinson, L. Phillips, A. Quennerstedt (Robinson, Phillips & Quennerstedt, 2020) виявили, що лише невелика кількість міжнародних досліджень була зосереджена на шкільній освіті з прав людини, що дає нам обмежене розуміння дійсного рівня навчання правам людини і «не суттєво додають нам розуміння відповідальності вчителів щодо шкільної освіти з прав людини». Автори наводять як приклад дослідження Gerber (Gerber, 2008) шкіл в Австралії та США та дослідження Lapaese (Lapaese, 2005) загальноосвітніх шкіл Японії, Австрії та США, які виявили, що навчання правам людини, як правило, впроваджується у формі дрібних та локальних ініціатив. Якщо це вимоги на рівні національної політики, впровадження на місцях, як правило, обмежене та слабке. Lapaese також виявив, що з країн, включених до його дослідження, жодна не вводила обов'язкових положень щодо освіти в галузі прав людини, попри те, щоби підготувати вчителів до здійснення такого навчання.

Постає проблема закріплення на державному рівні уніфікованого способу вбудовування освіти з прав людини у шкільну політику та практику в різних країнах світу. Попередні дослідження показали, що навіть там, де відповідальність за освіту з прав людини покладається на вчителів, способи їхнього визнання, інтерпретації та виконання цих обов'язків різнитимуться залежно від учителя (Burridge, 2013; Robinson, 2017).

Організації, що сприяють впровадженню шкільної освіти в галузі прав людини, стверджують, що вона, розвиваючи знання та навички у сфері прав людини, формує відповідні цінності з основною метою, якою є будова універсальної культури прав людини. Основними показниками успішності навчання правам у школі вважають такі:

- високий рівень обізнаності щодо соціальних проблем, які релевантні психологічному простору школярів (наприклад, булінг, цькування у медіа, проблеми проявів нетолерантності щодо віросповідання, раси, походження);

- здатність відстоювати власні права, а саме права людини.

Таким чином, шкільна освіта в галузі прав людини покликана запустити процес інтеграції розуміння концепції прав людини до структури особистого досвіду, цінностей та процесу прийняття рішень.

Низка досліджень підтверджує цю ідею, виявивши, що «діти, які дізнаються про свої права та відчують їх, демонструють основи доброго громадянства. Вони отримують знання не лише про свої основні права, але й про відповідні соціальні обов'язки. Вони розвивають установки та цінності, необхідні для просування та захисту прав інших людей, і набувають навичок поведінки, необхідних для ефективного участі в демократичному суспільстві» (Bajaj, Cislighi & Mackie, 2016; Todres, 2018).

«Комітет ООН з прав дитини підкреслює, що освіта в галузі прав людини має бути всебічним, тривалим життєвим процесом та починатися з відображення цінностей прав людини у повсякденному житті та досвіді дітей. Навчання правам людини означає не лише викладання норм прав людини та механізми їх реалізації у суспільстві. Йдеться про таку організацію професійного навчання вчителів (які, в свою чергу, викладатимуть в школах курс «Права людини»), яке не лише за змістом, але й за формою та методами навчання буде поважати права викладачів та учнів та створювати можливості їх реалізації (Todres, 2018).

Міжнародний посібник ОБСЄ (OSCE/ODIHR, 2009) "Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America" містить детальну концептуальну базу викладання прав людини в загальноосвітніх школах як окремого предмету, а також як невід'ємну частину інших предметів. В обґрунтуванні концепція визначає основні підходи до освіти з прав людини (історичний, легалістичний, ціннісний та конструктивістський), надає рекомендації щодо розроблення відповідних курсів.

Аналіз зарубіжних навчальних моделей прав людини (Bajaj, Cislighi, Mackie, 2016) продемонстрував, що, попри їхню різноманітність, більшість цих моделей ґрунтується на спільних ключових принципах. Так, наприклад, науковці і практики погоджуються з тим, що освіта в галузі прав людини як за змістовим наповненням, так і за формами навчання має відповідати принципу дотримання прав людини. Скрізь згадується важливість використання методів участі для ефективного викладання прав людини. У методичних джерелах міжнародних стандартів обговорюється принцип включення до навчання принаймні чотирьох базових компонентів, а саме когнітивного (зміст), позиційного (навички), емоційного (цінності) та орієнтованого на дію (Todres, 2018).

Таблиця 1

Модель завдань та результатів шкільної освіти з прав людини

Знання	Навички	Цінності
<i>Сприяти поінформованості та розумінню питань прав людини, щоб люди розпізнавали порушення їхніх прав</i>	<i>Розвивати навички та здатності, необхідні для захисту прав людини</i>	<i>Розвивати установки поваги до прав людини, щоб люди не порушували прав інших</i>
Віра в те, що кожна людина народжується з невід'ємними правами людини, названими в Декларації.	Активне слухання та спілкування (вміння слухати різні точки зору, захищати власні права та права інших людей).	Почуття відповідальності за власні вчинки, визнання важливості особистісного розвитку та соціальних змін.
Ключові поняття: свобода, справедливість, рівність, людська гідність, недискримінація, демократія, стійкість, бідність, універсальність, права, обов'язки, взаємозалежність, солідарність та мир.	Критичне мислення: пошук відповідної інформації, критична оцінка доказів, обізнаність про упередження та стереотипи, визнання форм маніпуляцій та прийняття рішень на основі обґрунтованого судження.	Співчуття та солідарність з іншими та прагнення підтримувати тих, чиї права перебувають під загрозою.
Ідея про те, що права людини забезпечують основу для ведення переговорів та узгодження стандартів поведінки в сім'ї, школі, громаді та світі.	Здатність працювати спільно та позитивно вирішувати конфлікти.	Допитливість, відкритість та відчуття цінності різноманітності.
Взаємозалежність громадянських/політичних прав та економічних/соціальних/культурних прав.	Можливість брати участь і організувати соціальні групи.	Почуття людської гідності, власної гідності та чужої цінності незалежно від соціальних, культурних, мовних чи релігійних відмінностей.
Визнати першопричини проблем/проблем, пов'язаних з правами людини.	Діяльність щодо сприяння та захисту прав людини як на місцевому, так і на глобальному рівнях.	Почуття справедливості, бажання працювати у напрямі ідеалів свободи, рівності та поваги до різноманітності.
Розуміння термінів та концепцій прав людини відповідно до віку/рівня.		

Освіту в галузі прав людини можна визначити як процес, спрямований на формування загальнолюдської культури прав людини через обмін знаннями, освоєння навичок та формування установок щодо такого:

- посилення поваги до прав людини та основних свобод;
- повний розвиток людської особистості та почуття її гідності;
- сприяння взаєморозумінню, толерантності, гендерній рівності та дружбі серед усіх націй, корінних народів та расових, національних, етнічних, релігійних та мовних груп;
- надання можливості всім людям ефективно брати участь у вільному та демократичному суспільстві, що регулюється верховенством права;
- побудова та підтримка миру;
- сприяння сталому розвитку та соціальній справедливості, орієнтованому на людей.

Усвідомлення людиною системи своїх прав вводить всі люди навколо неї середовище, в якому всі люди мають ті ж самі права, тому однією з наскрізних ліній української освіти є громадянська відповідальність, метою якої є формування відповідального члена громади

й суспільства, який розуміє принципи й механізми його функціонування, а також важливість національної ініціативи (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018).

Таким чином, в умовах, що склалися, назріла необхідність вивчення розуміння прав людини під час підготовки до служби в правоохоронних органах у процесі навчання у спеціалізованих закладах середньої освіти, в яких запроваджено освіту з прав людини.

Психологічну готовність до професійної діяльності розглядають у кількох вимірах, зокрема діяльнісному, особистісному, психофізіологічному. Будь-яку професійну діяльність можна розглядати як систему, що має рівневу структуру (Кунцевська, 2006), де кожен наступний рівень треба розглядати як надбудову щодо попереднього:

1) ціннісний рівень – рівень загальних цілей і вимог, що регулюють усю діяльність фахівців, породжуючи професійні норми та стандарти (відображений, наприклад у відповідних документах, зокрема в етичному кодексі);

2) нормативний рівень – рівень принципів та регуляторних механізмів, що визначають

характер зазначеної взаємодії (сюди можна віднести правила, інструкції та вимоги);

3) рівень ситуативної взаємодії фахівця з предметом та суб'єктами діяльності (наприклад, здійснення певних технічних процедур).

Особистісний вимір готовності до професійної діяльності (Ананьєв, 1980, Ломов, 1990, Мерлін, 1986) містить такі складники:

– когнітивна складова частина (пізнавальні процеси), тобто розуміння обов'язків, професійних задач, оцінка її значущості для досягнення результатів діяльності, а також суб'єктивна значущість результатів діяльності з точки зору їх престижу, статусу тощо;

– мотиваційна складова частина як потреба успішно виконувати поставлене завдання, інтерес до діяльності, захоплення нею, прагнення досягти успіху й показати себе з кращого боку (мотиваційний компонент);

– вольовий компонент (саморегуляція), тобто управління собою і мобілізація сил, зосередження на завданні, відволікання від впливів, які заважають, подолання сумнівів, страху, рефлексія дій, самоконтроль у процесі професійної діяльності;

– емоційна складова частина, тобто почуття професійної та соціальної відповідальності, впевненість в успіху, наснаження.

У контексті цих двох моделей (структури діяльності та особистісної структури) у поданій статті ми розглядаємо навчання правам людини як таке, що складає передусім ціннісний та нормативний рівні діяльності правоохоронця, які виникають і розвиваються переважно за допомогою когнітивної складової частини, а саме процес розуміння майбутніми правоохоронцями сутності, значення та контексту прав людини.

Метою нашого дослідження було з'ясування рівня розуміння майбутніми правоохоронцями прав людини у трьох сферах відносин, а саме зі вчителями, батьками та однолітками. Для організації процедури нами було розроблено відповідний інструментарій та проведено опитування учнів, які навчаються у закладі відповідного профіля.

2. Методологія та методи

Ми визначили, що навчання правам людини майбутніх правоохоронців стосується ціннісного та нормативного рівнів цієї професійної діяльності, а також когнітивного та емоційного рівнів особистісних структур. Аналіз зарубіжних моделей навчання правам дітей у загальноосвітній школі показав, що здатність особистості до реалізації прав людини залежить від її глибокого розуміння їх смислу, важливості та контексту. Отже, у поданій роботі за основу дослідження взято найбільш повну та методологічно обґрунтовану, на нашу думку, модель процесу розуміння як специфічної процедури пізнання (Знаков, 2005).

В індивідуальній діяльності найбільш значущими для формування розуміння є три пізнавальні процедури, три види розумових дій, а саме впізнавання знайомого в новому матеріалі; прогнозування, висування гіпотез про минуле чи майбутнє об'єкта, ситуацій, які необхідно зрозуміти; об'єднання елементів, що розуміються, в ціле (табл. 2).

При цьому кожен тип розумових дій відіграє провідну роль у психічній діяльності людини щодо розв'язання задачі переважно в одному специфічному класі пізнавальних ситуацій. Здійснення суб'єктом саме таких дій сприяє виникненню у нього відповідної форми розуміння об'єкта пізнання, а саме розуміння-впізнавання, розуміння-гіпотези або розуміння-об'єднання (Знаков, 2005).

Таблиця 2

Модель рівнів розуміння як специфічних процедур пізнання

Параметри	ТИПИ РОЗУМІННЯ		
	Розуміння-впізнавання	Розуміння-гіпотеза	Розуміння-поєднання
<i>Дії суб'єкта, спрямовані на розуміння</i>	Розумові операції та дії, що забезпечують впізнавання смислу та значення об'єкта пізнання.	– Пошук «невідомого» на підставі відомих фактів; – висунення гіпотези про причини та наслідки.	– Фіксація та співставлення фактів; – встановлення зв'язків між ними; – створення структури з розрізнених частин.
<i>Механізм</i>	<i>Пригадування</i>	<i>Прогнозування</i>	<i>Синтез: відтворення цілісної картини</i>
<i>Зміст розуміння</i>	Безпосередній об'єкт, на який спрямоване розуміння (наприклад, сюжет розповіді).	– Представлення обставин, навколишнього середовища предмета пізнання; – представлення подій-предметів пізнання та ситуації їх розгортання; – відображення подій у психіці суб'єкта.	– Складові частини ситуації; – створення способу об'єднання елементів для розуміння ситуації – об'єднання елементів-фрагментів ситуації в цілісну структуру.

Таким чином, розуміння-впізнання (що спирається переважно на процес запам'ятовування) можна вважати найбільш простим, а розуміння-поєднання – найскладнішим з трьох рівнів розуміння. Останній включає розумові операції та дії, що роблять вирішальний внесок в утворення перших двох форм розуміння (впізнання та гіпотеза).

Описана вище теоретична модель стала основою для конструювання моделі та інструменту дослідження, а саме анкети, для якої було розроблено чотири блоки запитань відповідно до рівнів розуміння прав людини та сфер життєдіяльності школярів. Кожне з питань стосувалося певної сфери життєдіяльності учня, де можуть відбуватися порушення прав людини, а саме сфери відносин із батьками; сфери відносин зі вчителями; сфери відносин із однолітками.

Стосовно кожної з цих сфер та кожного рівня розуміння було сформовано три блоки запитань, спрямованих на з'ясування здатності учнів впізнати, зазначити, пояснити або визначити ситуації, що стосуються прав людини на особисту гідність, свободу й недоторканність, гідне та неупереджене ставлення, захист від посягань. Окремо був сформований демографічний блок, що містив загальні відомості про вік, стать та походження учнів.

3. Результати та дискусії

Дослідження було проведене на базі Комунального закладу «Харківський лицей з поси-

леною військово-фізичною підготовкою «Правоохоронець»» Харківської обласної ради.

До складу опитуваних увійшли школярі, які щойно вступили до ліцею (2019 рік), у кількості 85 осіб, з яких 84,7% склали хлопчики, та 15,3% – дівчата. На момент опитування 29% із них вступили до 10 класу, 71% – до 9 класу. Щодо демографічних характеристик вибірки, то її склали 53% мешканців обласних центрів, 25% мешканців міст обласного підпорядкування, 22% мешканців сіл і селищ міського типу.

У першому змістовному блоці запитань респонденти мали відповісти на запитання про суб'єктів звернення в ситуаціях порушення прав. Відповідь треба було надати, зробивши відмітку «завжди», «іноді» або «ніколи» навпроти списку осіб, які можуть надати допомогу.

Отже, респонденти завжди готові звертатись до батьків або родичів (76,5%), служби захисту дітей, соціальних служб та поліції (43% в середньому), класного керівника (38,8%), директора школи (27,1%). До однокласників виявили бажання завжди звертатись усього 3,5% опитуваних. Ніколи не звернуться до батьків або родичів 5,9% осіб, до поліції – 9,4%, до класного керівника – 12,9%, до соціальних служб – 17,1%, до директора школи – 18,8%, до однокласників та дорослих друзів – 40,6% в середньому. Ці дані можуть свідчити про те, що у опитуваних є розуміння

Таблиця 3

Модель інструменту дослідження

Рівні розуміння	Зміст розуміння	Блок запитань	Тип запитань
Розуміння-впізнання	Здатність пригадати те, що кваліфікується як порушення прав.	2 блок	– Впізнати зі списку суб'єктів, до яких необхідно звертатись у разі порушень; – вказати на ситуації, наявні в повсякденному житті.
Розуміння-гіпотеза	Розуміння причинно-наслідкових зв'язків.	3 блок	Пояснити причини ситуацій, що виникають.
Розуміння-поєднання	Об'єднання елементів у ціле.	4 блок	Визначити ситуації, що стосуються порушення прав.

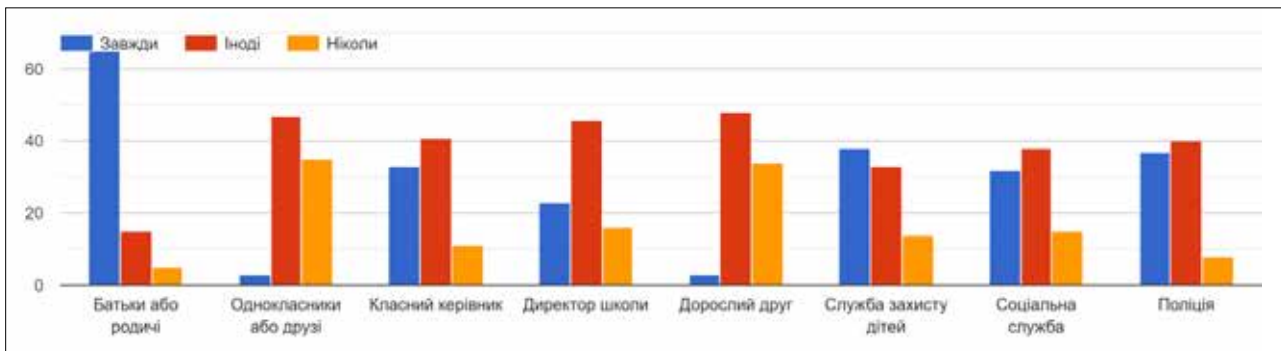

Рис. 1. До кого має звертатись людина вашого віку, якщо вважає, що її права порушено?

ідеї «порушення прав людини» і соціальних інститутів, які спрямовані на їх підтримання, ймовірно, є досвід такого звертання. Довіряють підтримувати свої права школі завжди 32,4%, іноді – 51,2%, ніколи – 15,9% опитуваних; членам сім'ї – завжди 76,5%, іноді – 17,6%, ніколи – 5,9% респондентів; соціальним інститутам з підтримки прав людини – завжди 42%, іноді – 43,5%, ніколи – 14,5% ліцеїстів; одноліткам – завжди 3,5%, іноді – 55,3%, ніколи – 41,2% респондентів.

Отже, респонденти здебільшого (81,2%) висловлюють готовність звертатися до батьків, менша кількість (70,6%) звертається до однокласників; частина опитуваних знає, що можна звернутись до поліції, однак 68,2% респондентів не звертатимуться до поліції та соціальних служб ніколи.

Другий блок питань містив ситуації порушень. Спочатку респонденти мали оцінити запропоновані ситуації, зазначивши, які з них є порушенням прав, неприємною ситуацією або нормальною ситуацією. У переліку було наведено ситуації з трьох сфер життєдіяльності учня, а саме взаємодія з батьками, вчителями та однокласниками.

Фізичну загрозу від батьків вважають порушенням прав людини лише 30,8% опитуваних, а саме майже 70% підлітків вважають нормальним або прийнятним порушення важливішого права на недоторканість від найрідніших людей. Ймовірно, це пов'язане з переважанням у родинах опитуваних авторитарного стилю виховання (де цінності родини переважають цінності інших рівнів), отже, діти не кваліфікують те, що відбувається в родині, як порушення.

Якщо в процесі ранньої допрофесійної підготовки до служби в правоохоронних органах в спеціалізованому ліцеї не відбудеться переходу хоча б на перший рівень розуміння прав людини, до служби можуть стати особи, які можуть у майбутньому створювати небезпеку для громадян.

Втручання батьків в особистий простір (читання переписки в соціальних мережах,

контроль зовнішнього вигляду та соціального середовища, привласнення речей тощо) вважають нормальним або просто неприємністю 66,2% опитуваних, а лише 33,8% ліцеїстів вважають таку пасивно-агресивну поведінку батьків порушенням власних прав. Отже, втручання батьків в особистий простір і навіть фізичну загрозу від батьків майже половина опитуваних (46,5%) вважає нормою.

Як ліцеїсти сприймають вірогідні порушення їх прав вчителями? На відміну від покійного сприйняття порушення прав батьками, опитувані суворіше ставляться до порушень їх прав учителями. Так, у середньому 68% респондентів вважають порушенням своїх прав усі типові ситуації, наведені в опитувальнику, що на 21,5% більше, ніж у таких же ситуаціях з батьками. Найсуворіше ліцеїстами сприймаються порушення права на особисту недоторканість (82,4%), коли «вчитель дає потиличника учню», права на ідентичність (94,1%), коли «вчитель насміхається з когось в класі через його національність/походження», а також права на гідність (80%), коли «вчитель придумує образливі прізвиська мені/моїм однокласникам». Отже, рівень розуміння прав людини в шкільному середовищі значно вищий, ніж у сімейному.

У третій частині пункту 6, в якій респонденти виказують своє ставлення до порушення своїх прав однокласниками, бачимо таке. В середньому 53,8% респондентів побачили в наведених ситуаціях порушення власних прав. Жорсткіше за інші ситуації респонденти сприймають посягання на право на приватну власність («однокласники беруть ваші речі без дозволу»), а саме 80%, право на ідентичність та особисту гідність («однокласники глузують з тебе через твоє походження/національність»), а саме 75,3%. Найлояльніше опитувані підлітки ставляться до порушення права на свободу думок та висловлювань («коли ми з друзями вирішуємо, куди піти, я повинен/повинна погодитись із більшістю» – 25,9%), що корелює з психологічними особливостями підліткового віку.

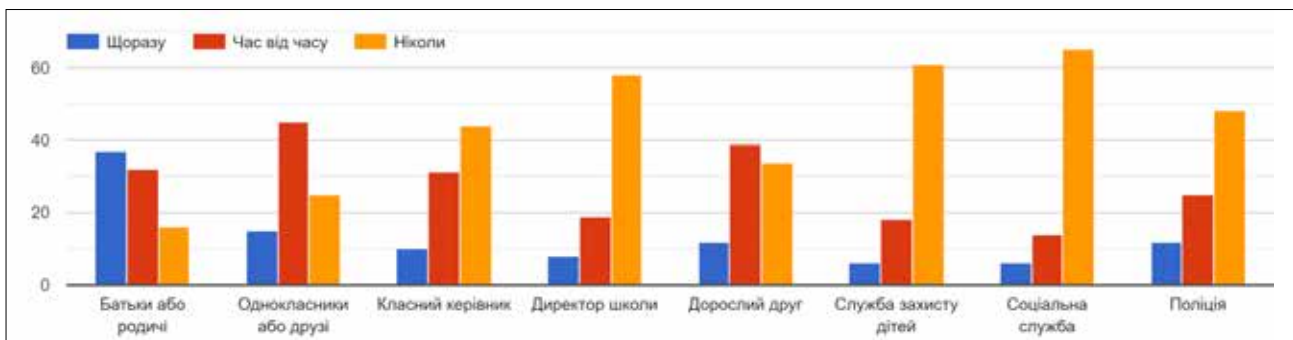

Рис. 2. До кого ви звертаєтесь за допомогою, коли вас кривдять?

Отже, розуміння прав людини на рівні впізнавання найвище під час спілкування в системі «вчитель – учень», знижується в системі «однокласник – однокласник», найнижче в системі «батьки – дитина» (рис. 3).

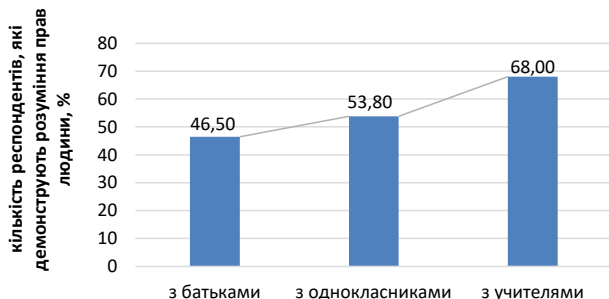

Рис. 3. Рівні розуміння власних прав у різних системах

У відповідях на запитання щодо права на недоторканість (рис. 4) респонденти демонструють таке: на перший погляд підлітки усвідомлюють своє право, адже 97,6% з них не вважають, що усі дорослі без винятку мають права їх торкатись.

Ситуація повністю протилежна у ситуації з батьками та родичами, адже більшість опитаних учнів вважає, що батьки (85,9%) та родичі (62,4%) завжди мають право на фізичний дотик щодо них. Така ситуація свідчить про високий ризик домашнього насильства та перегукується зі статистикою дитячих зґвалтувань, де більшість ґвалтівників складають родичі та близькі.

Співвідношення осіб, які розуміють і повністю усвідомлюють своє право на недоторканість, складає в середньому 18,4% від загальної кількості опитуваних (рис. 5).

Отже, опитувані в цих питаннях здебільшого демонструють розуміння прав людини.

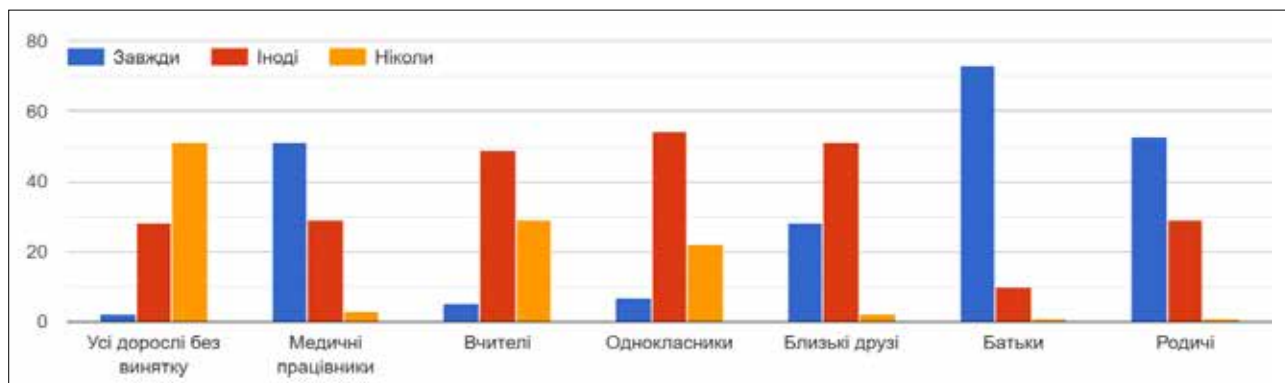

Рис. 4. Розподіл відповідей на питання «Хто може торкатися вас без дозволу?»

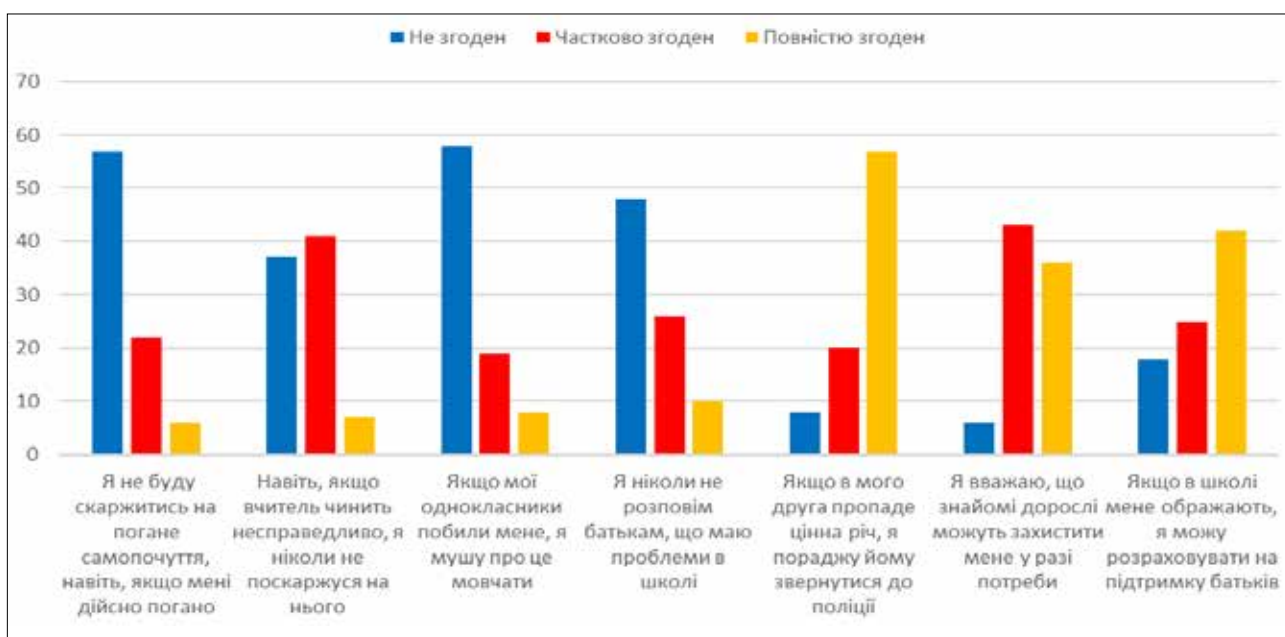

Рис. 5. Приклади правових ситуацій

Так, 91,8% респондентів говорять про погане самопочуття, 89,4% не промовчать, якщо їх б'ють однокласники, 81,8% готові розповісти батькам про шкільні проблеми, 89,4% готові звернутись до поліції по допомогу, 91,8% довіряють захист своїх прав знайомим дорослим.

У відповідь на запитання «Оцініть за 5-бальною шкалою, наскільки безпечно ви почуваетесь у школі під час уроків/під час перерви/вдома/в компанії найближчих приятелів» респондентами було оцінено рівень безпечності середовища, в якому перебувають підлітки. Так, 93,2% почувуються загалом безпечно у школі під час уроків, 89,4% почувуються безпечно в школі під час перерви, 98,8% почувуються безпечно вдома, 94,1% відчувають безпеку в компанії найближчих приятелів, тобто загальний рівень безпеки оточуючого середовища в середньому можна оцінити як 93,9%.

У відповідь на запитання «Які з цих ситуацій трапляються з вами?» респонденти «приміряли на себе» перелік вищезгаданих ситуацій з порушенням прав людини, за яким можна оцінити вихід на другий рівень розуміння прав людини, а саме розуміння-гіпотезу. За даними, отриманими з цієї частини анкети, простежується позитивна тенденція щодо підтримки прав людини у середовищі, в якому перебувають підлітки, тобто їх права порушуються у виняткових випадках, до того ж треба взяти до уваги характерні вікові особливості сприйняття, зокрема підвищену емоційність та юнацький максималізм.

У відповідь на запитання щодо наявності підтримки прав людини вчителями під час освітнього процесу 38,8% респондентів демонструють розуміння повної підтримки прав людини вчителями під час навчання, 43,5% – розуміння часткової підтримки, 14,4% респондентів не бачать підтримки прав людини під час освітнього процесу, тобто тенденція скоріше позитивна, однак потребує подальшого дослідження.

У відповідь на запитання «Я прислухаюсь до думки своїх ровесників, якщо...» респонденти визначили основними факторами впевненість людини у собі (43,5% респондентів) та наявність у них спільних інтересів (45,3%). Найменш значущими факторами виявились популярність ровесника у школі (38,8%), наявність кишенькових грошей (25,9%) та нових моделей гаджетів (23,5%), тобто внутрішні чинники переважають зовнішні, попри наявну у сучасному соціумі думку про заангажованість та меркантильність молоді.

В ході дослідження виявилось, що опитувані здатні як впізнати зі списку суб'єктів тих, до яких необхідно звертатись у разі порушень, так і вказати на ситуації порушення прав, наявні в повсякденному житті, тобто

вони здатні пригадати те, що кваліфікується як порушення прав, отже, рівень розуміння-впізнання в підлітків активний та опрацьований повною мірою.

Пояснити причини ситуацій, що виникають, може більшість опитуваних, тобто вони розуміють причинно-наслідкові зв'язки, отже, спостерігається вихід на рівень розуміння-гіпотези. З визначенням ситуацій, що стосуються порушення прав, впорались майже всі респонденти, отже, рівень розуміння-поєднання теж присутній.

Наявність глибокого різнорівневого розуміння прав людини може бути пов'язана з підвищеною правовою обізнаністю та вмотивованістю підлітків, які вибрали для навчання спеціалізований заклад освіти, з наявністю в сучасному освітньому та побутовому середовищі повноцінної інформації щодо прав людини та їх опрацювання. Таке різнорівневе розуміння прав людини свідчить про наявність позитивної тенденції щодо формування психологічної готовності до майбутньої правоохоронної діяльності у опитуваних підлітків.

Однак потребує доопрацювання та подальших досліджень тема підтримки прав людини в сімейному середовищі в системі «батьки – діти», адже саме в ній спостерігається готовність дітей до порушення батьками їх прав. Бачимо «сліпу зону» вже на найпершому рівні, а саме рівні впізнання, що свідчить про блокування у свідомості учнів самої можливості розглядати сімейні відносини як ті, що перебувають у полі прав людини. Це, відповідно, призводить до відсутності розуміння прав людини на наступних, більш високих рівнях.

Висновки

Спрямованість нашої держави на європейське співтовариство потребує від її громадян високого рівня правової культури, зокрема, в лавах правоохоронних органів. Формування якісно нового кадрового потенціалу правоохоронців має починатися з підліткового віку. Зарубіжні дослідники визначають, що шкільна освіта в галузі прав людини покликана запустити процес інтеграції розуміння концепції прав людини до структури особистого досвіду, цінностей та процеси прийняття рішень.

Розуміння прав людини є ціннісною та когнітивною складовою частиною психологічної готовності до служби майбутнього правоохоронця. Здатність особистості до реалізації прав людини залежить від її глибокого розуміння їх смислу, важливості та контексту.

Розуміння можна розглядати як цілеспрямовану діяльність, що розгортається (за критерієм задіяних у процесі психічних механізмів) на таких трьох рівнях: розуміння-впізнання, розуміння-гіпотеза та розуміння-поєднання. Отже, розуміння учнями прав людини відбувається відповідно до вищезазначених рівнів,

визначаючи їхню готовність розпізнавати порушення прав у різних ситуаціях життєдіяльності (у взаємодії з батьками, вчителями та однолітками) та визначати власні подальші дії.

Результати нашого емпіричного дослідження виявили розуміння прав людини учнями, які щойно вступили на навчання до

профільного закладу освіти, майже на всіх зазначених рівнях у сферах, які стосуються взаємодії зі вчителями та однолітками. Натомість наявна серйозна проблема блокування у свідомості учнів можливості розглядати сімейні відносини як такі, що перебувають у полі прав людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. К постановке проблемы развития детского самосознания. *Избранные психологические труды* : в 2 т. Москва, 1980. Т. 2. С. 103–127.
2. Знаков В.В. Психология понимания: Проблемы и перспективы. Москва : Институт психологии РАН, 2005. 448 с.
3. Кунцевська А.В. Інтраперсональні конфлікти у діяльності соціальних працівників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи». Київ, 2006. 23 с.
4. Ломов Б.Ф. О системной детерминации психических явлений и поведения. Москва : Наука, 1990. 413 с.
5. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. Москва : Педагогика, 1986. 112 с.
6. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.02.2021).
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 11.01.2021).
8. Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice, Council of Europe, OSCE/ODIHR, UNESCO, OHCHR 2009.
9. Bajaj M., Cislighi B., Mackie G. (Eds.). (2016). Advancing Transformative Human Rights Education. Appendix D to the Report of the Global Citizenship Commission. Cambridge : Open Book Publishers.
10. Robinson C., Phillips L., Quennerstedt A. (2020) Human rights education: developing a theoretical understanding of teachers' responsibilities, *Educational Review*, 72:2, 220–241, DOI: 10.1080/00131911.2018.1495182 (дата звернення: 11.01.2021).
11. Todres J. (2018) The Trump Effect, Children, and the Value of Human Rights Education", *Family Court Review*, 56 (2). P. 331–343.

REFERENCES:

1. Anan'ev B.G. (1980) K postanovke problemy razvitiya detskogo samosoznaniya [To the Formulation of the Problem of children's Self-awareness development]. *Izbrannye psichologicheskie trudy – Selected psychological works*: Moscow, 2. 103–127 [in Russian].
2. Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice, Council of Europe, OSCE/ODIHR, UNESCO, OHCHR 2009.
3. Kuntsevs'ka A.V. (2006) Intrapersonal'ni konflikti u diyal'nosti sotsial'nykh pratsivnykiv [Intrapersonal conflicts in social workers' activity] : avtoref. dys. na zdbuttya nauk. stupenya kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.05 "Sotsial'na psykholohiya, psykholohiya sotsial'noyi roboty". Kyiv, 23 [in Ukrainian].
4. Lomov B.F. (1990) O sistemnoi determinacii psichicheskikh javlenii i povedenija [About the systemic determination of mental phenomena and behavior]. Moscow : Nauka, 413 [in Russian].
5. Merlin V.S. (1986) Ocherk integral'nogo issledovaniya individual'nosti [Essay on the Integral Study of Individuality]. Moscow : Pedagogika [in Russian].
6. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini [About approval of the Concept of development of civic education in Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Robinson C., Phillips L. & Quennerstedt A. (2020) Human rights education: developing a theoretical understanding of teachers' responsibilities, *Educational Review*, 72:2, 220-241, DOI: 10.1080/00131911.2018.1495182
8. Bajaj M., Cislighi B., & Mackie G. (Eds.). (2016). Advancing Transformative Human Rights Education. Appendix D to the Report of the Global Citizenship Commission. Cambridge: Open Book Publishers.
9. Todres J. (2018) The Trump Effect, Children, and the Value of Human Rights Education", *Family Court Review*, 56 (2): 331–343.
10. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other hand]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian]
11. Znakov V.V. (2005) Psikhologiya ponimaniya: Problemy i perspektivy. [Psychology of comprehension: problems and perspectives]. Moscow: Institut psikhologii RAN, 448 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 18.01.2021.
The article was received 18 January 2021.